

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی

(نوآوری در ترکیب رویکردهای پژوهشی کمی و کیفی)

دکتر حسین لطف‌آبادی
استاد روان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
بهار ۱۳۹۳

لطف آبادی، حسین، ۱۳۲۳ -
روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی / حسین لطف‌آبادی . - قم: پژوهشگاه
حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸.
هشت، ۲۳۲ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۵۵: روان‌شناسی؛ ۱۷)
ISBN: 978-600-5486-04-9
بها: ۲۷۰۰۰ ریال.
فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.
کتابنامه: ص [۲۱۷] - ۲۳۲؛ همچنین به صورت زیر نویس.
۱. روان‌شناسی - تحقیق - روش‌شناسی. ۲. روان‌شناسی تربیتی - تحقیق - روش‌شناسی.
الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.
BF ۷۶ / ۵ / ۹ ر ۱۳۸۸
شماره کتابشناسی ملی:
۱۷۱۸۸۳۳
۱۵۰ / ۷

روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی (نواوری در ترکیب رویکردهای پژوهشی کمی و کیفی)
مؤلف: دکتر حسین لطف‌آبادی (استاد روان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی)
ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۱۵۵؛ روان‌شناسی: ۱۷)
حروفچینی و صفحه‌آرایی: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه
چاپ سوم: بهار ۱۳۹۳ (چاپ دوم: بهار ۱۳۹۰)
تعداد: ۱۰۰۰ نسخه
لیتوگرافی: سعیدی
چاپ: قم - جعفری
قیمت: ۶۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.
قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰،
ص.پ. ۳۷۱۸۵۳۱۵۱ □ تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نیش کوی آسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۶۶۹۷۸۹۲۰
Website: www.rihu.ac.ir Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است. پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسایل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نیز فصلنامه و دو فصلنامه علمی-پژوهشی حوزه و دانشگاه و جستارهای اقتصادی و دو فصلنامه‌های علمی-تخصصی تربیت اسلامی و مطالعات اسلام و روان‌شناسی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع درسی برای رشته روان‌شناسی در مقطع کارشناسی ارشد و دکترا و نیز اساتید روان‌شناسی و علوم رفتاری پیشنهاد می‌گردد.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از مؤلف محترم جناب آقای دکتر حسین لطف‌آبادی و نیز از ناظران محترم، جناب آقای دکتر حسن‌پاشا شریفی و جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای سیدمحمد غروی و همچنین از اساتید محترم آقایان دکتر محمدتقی ایمان و دکتر احمدرضا نصر که در ارزیابی کتاب و شرکت در جلسه نقد همکاری لازم را داشته‌اند و نکات عالمانه را ارائه نمودند، سپاسگزاری و تشکر کند.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
فصل اول: مسائل اساسی و فرایند پژوهش در روان‌شناسی	۵
تحقیق چیست؟	۵
چرا پژوهش مهم و ضروری است؟	۶
مشکلات اساسی در پژوهش‌های کنونی	۸
گام‌های اساسی در فرایند پژوهش	۱۲
ملاحظات انسانی و اخلاقی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی	۱۶
دانش و مهارت‌های قبلی مورد نیاز برای اجرای پژوهش	۲۱
بررسی مسائل روش‌شناسی پژوهش در مطالعات واقعی	۲۳
بررسی آموزش روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران	۲۵
چکیده	۲۵
مقدمه	۲۶
مبانی روش‌شناسی پژوهش	۳۰
یافته‌های پژوهش	۳۴
دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان و بحث و نتیجه	۴۸
خلاصه فصل	۵۲
منابع بیشتر برای مطالعه	۵۴
فصل دوم: رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی	۵۵
معنا و مفهوم رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش	۵۵
تاریخ تحول رویکردهای کمی و کیفی پژوهش	۵۹
شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکردهای کمی و کیفی	۶۴

۱. بیان مسئله	۶۵
۲. بررسی پیشینه‌های پژوهشی	۶۶
۳. مشخص کردن اهداف، ضرورت و فوائد تحقیق	۶۷
۴. طراحی روش تحقیق	۶۷
۵. تعیین شیوه‌های جمع‌آوری و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات	۶۹
۶. تعیین آزمودنی‌ها و انتخاب و آموزش همکاران تحقیق	۷۰
۷. اجرای مطالعه مقدماتی	۷۱
۸. جمع‌آوری اطلاعات	۷۳
۹. سازمان دادن، پردازش، تحلیل، ترکیب، و تفسیر یافته‌ها	۷۴
۱۰. تدوین گزارش تحقیق و ارزشیابی پژوهش	۷۵
انواع طرح‌های پژوهشی در هر یک از رویکردهای کمی و کیفی	۷۶
تصمیم‌گیری خردمندانه در به کار گرفتن رویکردهای کمی و کیفی	۸۲
بررسی و نقد و تفسیر و ارزیابی گزارش‌ها و مقالات علمی، روان‌شناسی و علوم تربیتی	۸۴
فهرست سؤالات برای ارزیابی گزارش‌های پژوهشی کمی	۸۶
بخش مقدماتی	۸۶
بخش روش تحقیق	۸۷
بخش نتایج تحقیق	۸۸
بخش مربوط به بحث تحقیق	۸۸
مسائل مربوط به نگارش	۸۹
فهرست سؤالات برای ارزیابی گزارش‌های پژوهشی کیفی	۸۹
بخش مقدماتی	۸۹
اقدامات پژوهشی	۹۰
یافته‌های تحقیق	۹۱
بخش مربوط به بحث تحقیق	۹۲
بخش مربوط به نگارش تحقیق	۹۲
خلاصه فصل	۹۳
منابع بیشتر برای مطالعه	۹۵
فصل سوم: طرح‌های کمی در پژوهش‌های روانی-تربیتی	۹۷
مقدمه	۹۷
الف) طرح‌های پیمایشی	۹۹
ب) طرح‌های رابطه‌ای تحقیق (علی-مقایسه‌ای و همبستگی)	۱۰۹

۱۱۰	طرح‌های علی-مقایسه‌ای
۱۱۲	طرح‌های همبستگی
۱۱۸	ج) طرح‌های آزمایشی
۱۲۲	انواع طرح‌های آزمایشی
۱۳۰	خلاصه فصل
۱۳۳	منابع بیشتر برای مطالعه
۱۳۵	فصل چهارم: طرح‌های کیفی در پژوهش‌های روانی- تربیتی
۱۳۵	مقدمه
۱۴۰	مطالعه موردی
۱۴۵	طرح‌های روایتی
۱۴۹	نظریه زمینه‌ای
۱۵۵	روش تاریخی
۱۵۶	قوم‌شناسی
۱۶۰	پدیدارشناسی
۱۶۱	تحقیق در عمل (اقدام‌پژوهی)
۱۶۲	تحلیل گفتمان
۱۶۴	خلاصه فصل
۱۶۷	منابع بیشتر برای مطالعه
۱۶۹	فصل پنجم: رویکردها و طرح‌های ترکیبی در پژوهش‌های روانی- تربیتی
۱۶۹	مقدمه
۱۷۳	انواع روش‌های ترکیبی تحقیق
۱۷۴	۱. طرح‌های ترکیبی چندجانبه
۱۷۵	۲. طرح‌های ترکیبی تبیینی
۱۷۶	۳. طرح‌های ترکیبی اکتشافی
۱۷۷	ویژگی‌های اصلی طرح‌های ترکیبی
۱۸۲	گام‌های اجرایی در طرح‌های ترکیبی
۱۸۲	گام اول: تعیین عملی بودن اجرای طرح ترکیبی
۱۸۲	گام دوم: توجیه دلایل استفاده از پژوهش ترکیبی
۱۸۴	گام سوم: تعیین راهبرد گردآوری اطلاعات و نوع طرح (تقدم و تأخر، توالی، بصری‌سازی)
۱۸۴	گام چهارم: تدوین سؤالات پژوهشی کمی و کیفی

۱۸۴	 گام پنجم: گردآوری اطلاعات کمی و کیفی
۱۸۵	 گام ششم: تحلیل اطلاعات به صورت جداگانه یا همزمان
۱۸۵	 گام هفتم: تدوین گزارش به صورت یک یا دو مرحله‌ای
۱۸۶	 خلاصه فصل
۱۸۸	 منابع بیشتر برای مطالعه
۱۸۹	 فصل ششم: نیاز جامعه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ایران به نگرشی نو در روش‌شناسی پژوهش
۱۸۹	 مقدمه
۱۹۰	 وضعیت پژوهش‌های روان‌شناسی
۱۹۱	 وضعیت کتاب‌های درسی روش تحقیق
۱۹۴	 کاستی‌های فلسفه علم در پژوهش‌های روانی-تربیتی
۱۹۵	 نمود تعارض سنت و تجدد در پژوهش‌های روانی-تربیتی
۱۹۶	 میانه‌گزینی در مقابل مغالطه‌کاری سکولاریستی و ضد سکولاریستی
۲۰۲	 خردگرایی مینوی و علمی به عنوان بنیان پژوهش‌های روانی-تربیتی
۲۱۰	 روش پژوهشی اصیل و خلاق در روان‌شناسی و علوم تربیتی
۲۱۳	 ضرورت تغییر در برنامه‌های درسی روش تحقیق
۲۱۷	 منابع و مآخذ
۲۱۷	 منابع فارسی
۲۲۰	 منابع انگلیسی

پیشگفتار

جامعه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ایران به نگرشی نو در روش‌شناسی پژوهش و به آثاری جدید برای تدریس روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی نیاز دارد. بررسی‌های ما از وضعیت تدریس و پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی در دانشگاه‌های ایران حاکی از آن است که هم آثار موجود درباره روش تحقیق، هم پایان‌نامه‌ها و رساله‌های کارشناسی ارشد و دکتری در روان‌شناسی و علوم تربیتی، و هم مقالات علمی-پژوهشی در حوزه‌های گوناگون روانی-تربیتی دچار کاستی‌های اساسی در بنیادهای فلسفه علم برای پژوهش، در استفاده یک‌جانبه از روش‌های پژوهشی کمی و آماری، در غفلت از به‌کارگیری روش‌های کیفی و ترکیبی، و گرفتار نبود نوآوری متناسب با فرهنگ ملی ایرانی در تحقیقات روان‌شناسی و علوم تربیتی است. این بررسی‌ها در جریان یک پژوهش مصوب دانشگاهی (در گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه) با عنوان «روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی» صورت گرفته و نتایج آن در این کتاب و در سه مقاله علمی-پژوهشی انتشار یافته است.

کاستی‌های مذکور موجب شده است که نویسندگان افزون بر مقالات مذکور، به تدوین این کتاب پردازد و، همراه با ارائه روش‌های کمی پژوهش در روان‌شناسی، که آثار مربوط به روش تحقیق که در کشور ما منتشر شده است، اساساً بر آنها متمرکز است، روش‌های کیفی و ترکیبی در پژوهش روانی-تربیتی را، که اساساً در آن آثار معقول است و نیز بنیادهای فلسفی روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی را که تاکنون در کشور ما توجهی جدی به آن نشده است، در این کتاب ارائه نماید.

این کتاب در شش فصل ارائه شده است. فصل اول به بررسی مسائل اساسی و فرایند پژوهش در روان‌شناسی پرداخته و هفت موضوع را دربر می‌گیرد: تحقیق چیست؟ چرا

پژوهش مهم و ضروری است؟ مشکلات اساسی در پژوهش‌های کنونی؛ گام‌های اساسی در فرایند پژوهش؛ ملاحظات انسانی و اخلاقی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی؛ دانش و مهارت‌های قبلی مورد نیاز برای اجرای پژوهش؛ و بررسی مسائل آموزش روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران.

فصل دوم با عنوان «رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی» موضوع‌های زیر را بررسی کرده است: معنا و مفهوم رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش؛ تاریخ تحول رویکردهای کمی و کیفی؛ شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکردهای کمی و کیفی؛ انواع طرح‌های پژوهشی در هر یک از رویکردهای کمی و کیفی؛ تصمیم‌گیری خردمندانه در به‌کارگیری رویکردهای کمی و کیفی؛ بررسی و نقد و تفسیر و ارزیابی گزارش‌ها و مقالات علمی روان‌شناسی و علوم تربیتی، و فهرست سؤالات برای ارزیابی گزارش‌های پژوهشی کمی و کیفی.

فصل سوم به طرح‌های کمی در پژوهش‌های روانی-تربیتی اختصاص یافته و این طرح‌ها را در چهار مقوله طرح‌های پیمایشی، طرح‌های رابطه‌ای تحقیق (علی-مقایسه‌ای و همبستگی)، طرح‌های آزمایشی، و انواع این طرح‌ها بیان کرده است.

فصل چهارم با عنوان طرح‌های کیفی در پژوهش‌های روانی-تربیتی، درباره هشت نوع از این طرح‌ها بحث کرده است که عبارت‌اند از: مطالعه موردی؛ طرح‌های روایتی؛ نظریه زمینه‌ای؛ روش تاریخی؛ قوم‌شناسی؛ پدیدارشناسی؛ تحقیق در عمل (یا اقدام‌پژوهی)؛ و تحلیل گفتمان.

در فصل پنجم که عنوان «رویکردها و طرح‌های ترکیبی در پژوهش‌های روانی-تربیتی» دارد، رویکردها و طرح‌های ترکیبی در پژوهش، انواع طرح‌های ترکیبی (شامل طرح‌های ترکیبی چندجانبه، طرح‌های ترکیبی تبیینی، و طرح‌های ترکیبی اکتشافی)، ویژگی‌های اصلی طرح‌های ترکیبی، و گام‌های اجرایی در طرح‌های ترکیبی، بحث شده است.

فصل ششم «نیاز جامعه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ایران به نگرشی نو در روش‌شناسی پژوهش» را بررسی کرده و در آن به هشت موضوع زیر پرداخته است: وضعیت پژوهش‌های روان‌شناسی؛ وضعیت کتاب‌های درسی روش تحقیق؛ کاستی‌های فلسفه علم در پژوهش‌های روانی-تربیتی؛ نمود تعارض سنت و تجدد در پژوهش‌های روانی-تربیتی؛ میانه‌گزینی در مقابل مغالطه‌کاری سکولاریستی و ضد سکولاریستی؛

خردگرایی مینوی و علمی به عنوان بنیان پژوهش‌های روانی-تربیتی؛ روش پژوهشی اصیل و خلاق در روان‌شناسی و علوم تربیتی؛ و ضرورت تغییر در برنامه‌های درسی روش تحقیق. انتظار می‌رود که این کتاب بتواند نگرشی عمیق‌تر و وسیع‌تر به روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی در اختیار دانشجویان و پژوهشگران و استادان جوان این درس که معمولاً آمادگی ذهنی و روانی بیشتری برای رشد و پیشرفت علمی دارند، قرار دهد و زمینه‌ساز آثار علمی ارزشمندتر در روش تحقیق و پژوهش‌های علمی محکم و ثمربخش در روان‌شناسی و علوم تربیتی باشد.

دکتر حسین لطف‌آبادی

استاد روان‌شناسی تربیتی دانشگاه شهید بهشتی

تهران، نوروز ۱۳۸۸

فصل اول

مسائل اساسی و فرایند پژوهش در روان‌شناسی

تحقیق چیست؟

آقای طالبی دانشجوی فوق‌لیسانس روان‌شناسی تربیتی است و همزمان، به تدریس روان‌شناسی در دبیرستانی از منطقه‌ای پرجمعیت و نسبتاً محروم در تهران مشغول است. او اخیراً دیده است که برخی از دانش‌آموزان نوجوان مدرسه به خلافکاری دست می‌زنند. مثلاً معاون مدرسه در جیب دو نفر از آنان چاقو و پنجه‌بکس پیدا کرده بود، بعضی از دانش‌آموزان گاهی سیگار می‌کشیدند، برخی دیگر مزاحم دختران دبیرستانی محله می‌شدند، و آشکار شده بود که چهار دانش‌آموز دیگر مواد مخدر مصرف می‌کنند و با جوانان معتاد محله ارتباط دارند.

این مشکلات باعث ناراحتی مدیر، معاون و معلمان مدرسه و خانواده‌های دانش‌آموزان شده بود. موضوع در جلسه شورای معلمان به بحث گذاشته شد و همه انتظار داشتند آقای طالبی، که تنها معلمی بود که درس روان‌شناسی خوانده بود، راه و روش مناسبی برای مقابله با این مشکل پیشنهاد کند. آقای طالبی هم که جوان باهوش و دقیقی است فرصت را غنیمت می‌شمرد و از مدیر و دیگر همکاران مدرسه درخواست می‌کند که اجازه دهند یک پژوهش کوچک برای بررسی این مشکل انجام دهد تا به عنوان رساله کارشناسی ارشد نیز از آن استفاده کند. شورا با این تقاضای او موافقت می‌کند. آقای طالبی می‌داند که تحقیق علمی فرایندی است که شامل مجموعه‌ای از اقدامات منطقی و علمی است، اما سؤال او این است که بررسی مشکل را از کجا و چگونه باید شروع کند.

آقای طالبی متوجه است که موضوع پژوهش او بررسی خلافکاری دانش‌آموزان نوجوان مدرسه است، اما از آنجا که درس روش تحقیق مقطع کارشناسی ارشد را به صورت عملی نیاموخته است، به درستی نمی‌داند این پژوهش را چگونه باید انجام دهد و حالتی از بیم و امید دارد. در مشورت با استاد راهنمای خود درمی‌یابد که او نباید این کار پژوهشی را

اقدامی گسترده و دشوار به حساب آورد، بلکه لازم است مجموعه‌ای از گام‌های دقیق و سنجیده را یکی پس از دیگری بردارد.

به همین منظور، آقای طالبی از طریق مشورت با استاد خود کار را آغاز می‌کند. او قبل از هر چیز لازم است ذهنیات خود درباره‌ی این تحقیق و روش‌های اجرای آن را منظم سازد تا بتواند قدم به قدم جلو برود و به نتایجی قابل قبول برسد. در طی جستجو برای پاسخ به این مسئله، وی به تدریج درمی‌یابد که فرایند نظام‌یافته‌ی تحقیق علمی بر پنج ستون اصلی استوار است، یعنی بررسی بنیادهای نظری موضوع، مشخص کردن مسئله تحقیق، مطالعه دقیق پژوهش‌های پیشین، جمع‌آوری اطلاعات معتبر برای پاسخ به سؤال تحقیق، و تحلیل و ترکیب اطلاعات برای کشف پاسخ به مسئله تحقیق.

چرا پژوهش مهم و ضروری است؟

بسیارند مدیران و معلمان که وقتی مسائلی از این قبیل پیش می‌آید پاسخ حاضر و آماده‌ای دارند. براساس عادات و تجارب محدود خود عمل می‌کنند و به اهمیت پژوهش علمی برای یافتن پاسخ مناسب به مسائل توجهی ندارند. آنان گمان می‌کنند که پژوهش کار استادان دانشگاه و مراکز پژوهشی است و ربطی به حل مسائل روزمره معلمی ندارد. البته واقعیت این است که دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و پژوهشگران حرفه‌ای به کارهای منظم و پیچیده پژوهشی مکلف‌اند، اما این فقط یک بخش از مسئله است. بخش دیگر مسئله این است که اگر عمل تربیتی معین، مثلاً راه‌حل موضوع مدرسه آقای طالبی، براساس پژوهش انجام نگیرد نتیجه مطلوبی نخواهد داد. در واقع، همه افرادی که در حوزه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت کار می‌کنند باید طوری آموزش ببینند که بتوانند مسائل زندگی حرفه‌ای خود را با روش پژوهش علمی حل و فصل کنند. آنان باید بدانند که فراگیری چگونگی پژوهش علمی در علوم تربیتی و روان‌شناسی اهمیت و ضرورت دارد. در این مورد می‌توان دلایل زیر را برشمرد.

۱. وقتی که فرد روان‌شناس یا مشاور مدرسه یا معلم کلاس درس سعی می‌کند روش‌های بررسی علمی را برای حل مسائل به کارگیرد مدام بر دانش خود می‌افزاید. بررسی علمی مسائلی چون خلافاکاری دانش‌آموزان، بی‌نظمی و قانون‌گریزی، نبود بهداشت عمومی، ضعف هویت شغلی، مهارت‌های ضعیف زندگی فردی و اجتماعی در بین مردم و مانند اینها، به او کمک می‌کند تا دیدگاه‌های عامیانه در مورد این مسائل و حل

آنها را کنار بگذارد، کاستی‌های علمی در فهم این مسائل را کاهش دهد، و به دیدگاه‌های جدیدی در این موارد دست پیدا کند.

۲. پژوهش‌های علمی باعث می‌شود که متخصصان علوم انسانی در حرفه خود موفقیت‌های بیشتری داشته باشند و روش‌های عملی مناسبی برای حل بسیاری از مسائل ارائه نمایند. برای مثال، در نظر بگیرید که با استفاده از پژوهش‌های علمی در روان‌شناسی کودکان و نوجوانان چه موفقیت‌های بی‌شماری در تربیت آنان در مراحل شیرخوارگی، نوپایی، کودکی، نوجوانی و جوانی حاصل شده است.

تحقیقات جهانی نیز نشان می‌دهد که مثلاً به نوشته زایخنر^۱ (۱۹۹۹) با بهره گرفتن از پژوهش‌های روان‌شناسی تربیتی پیشرفت‌های مهمی در جنبه‌های گوناگون تربیت معلم حاصل شده است که از آن جمله است: شناخت توانایی‌های علمی دانشجو-معلمان، کارهای عملی جاری در برنامه‌های تربیت معلم، ویژگی‌های برنامه‌های مناسب در تربیت این دانشجویان، روش‌های بهبودبخشی دیدگاه‌ها و باورهای آنان برای کار مؤثر معلمی، روش‌های مقابله با تنش‌هایی که در کار پیش می‌آید، دستیابی به دیدگاه‌های جدید برای کار مؤثر معلمی، ارزشیابی رویکردهای گوناگون آموزشی و تربیتی. البته، همان‌گونه که کرسول (۲۰۰۵) می‌نویسد، این آثار مثبت در تربیت معلم و در دیگر مسائل تعلیم و تربیت وقتی به دست می‌آید که اساتید روان‌شناسی و علوم تربیتی از نتایج این تحقیقات آگاه شوند، یاد گرفته باشند که چگونه تحقیقات علمی را مطالعه کنند، از این تحقیقات نتایج درستی بگیرند، و به درستی و در جای خود از یافته‌های پژوهشی استفاده کنند.

۳. پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی کمک می‌کند که گفتگوها و تعاملات شغلی کسانی که در این حوزه‌ها کار می‌کنند آگاهانه‌تر و ثمربخش‌تر باشد و اتفاق نظر بیشتری در موضوع‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی فراهم آید. همچنین، این پژوهش‌ها کمک می‌کند که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان و مدیرانی که شایستگی‌های شخصیتی و شغلی لازم دارند، نتایج پژوهش‌های علمی را سرمشق کارهای خود بدانند و به بهبود و پیشرفت امور کمک کنند.

۴. اجرای تحقیقات روان‌شناسی و علوم تربیتی باعث می‌شود که دانشجویان و دانش‌پژوهان این علوم در تفکر و خلاقیت، سازمان‌دهی پژوهش، مطالعه دقیق پیشینه‌های

پژوهشی و نتیجه‌گیری نوآورانه از آنها، جمع‌آوری و تحلیل و ترکیب اطلاعات، و ارائه گزارش‌ها و تدوین مقالات علمی مهارت‌های بیشتری به دست آورند و به پیشرفت‌های علمی بالاتر برسند.

مشکلات اساسی در پژوهش‌های کنونی

زندگی در عصر حاضر پیچیدگی‌های بسیار دارد و حل مسائلی که انسان‌ها در هر رده سنی و اجتماعی با آنها مواجه هستند نیازمند دانش و خرد و جهان‌بینی گسترده و محکمی است که لازمه حل مسائل زندگی در جهان کنونی است. استفاده از اطلاعات و روش‌های قدیمی حل مسئله چندان کمکی به رفع مشکلات زندگی نخواهد کرد. مدیران آموزش و پرورش ایران، مدارس کشور، مدیران و معلمان و خانواده‌های دانش‌آموزان نیز با مسائل و مشکلات گوناگون آموزشی و تربیتی و روانی مواجه‌اند و هر یک می‌کوشند راهی برای حل مسائل و برون‌رفت از مشکلات پیدا کنند. مثلاً کم نیستند دانش‌آموزانی که دچار افسردگی یا اضطراب هستند، دانش‌آموزانی که علاقه‌ای به درس ندارند، دانش‌آموزانی که با مربیان یا با سایر دانش‌آموزان مشکل دارند یا به خلافکاری دست می‌زنند که باید روش‌های سنجیده و مؤثر برای حل مشکلات آنان پیدا کرد. این مشکلات باعث ناراحتی کارکنان مدارس و خانواده‌های دانش‌آموزان می‌شود و آنان در محدوده توان و دانش خود راهکارهایی را پیشنهاد و پی‌گیری می‌کنند.

مشکل اساسی این است که ما کمتر به افرادی برمی‌خوریم که نقطه آغاز حل مسائل روانی-تربیتی در خانواده و مدرسه دانش‌آموزان را در طراحی و اجرای پژوهش‌های کوچک و بزرگ متناسب با هر موضوع جستجو کنند. از این موضوع نیز غفلت می‌شود که نباید هر یک از ضرورت‌های پژوهشی مربوط به موضوع‌های روزمره روانی-تربیتی را اقدام گسترده و دشوار به حساب آوریم، بلکه در هر مورد لازم است با استفاده از روش‌های پژوهشی ساده‌تر، از نوع مطالعات موردی و اقدام‌پژوهی^۱ و با تعریف دقیق مسئله و حدود آن، مجموعه‌ای از گام‌های دقیق و سنجیده را در فرایند علمی پژوهشی برداریم و با استفاده از یافته‌های این پژوهش‌ها راه‌حل‌های روانی-تربیتی مناسب را در پیش گیریم.

آنچه مدیران، معلمان و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت برای کاهش و رفع مشکلات دانش‌آموزان باید بدانند این است که قبل از هر چیز لازم است ذهنیات خود را درباره مفهوم

1. Case-studies & action research methods

تحقیقات روانی-تربیتی و روش‌های اجرای آن منظم سازند تا بتوانند قدم به قدم جلو بروند و به نتایجی قابل قبول برسند.

ناگفته پیداست که توجه به اهمیت و ضرورت پژوهش برای حل مسائل روانی-تربیتی کافی نیست، بلکه لازم است فرایند پژوهش و طراحی و اجرا و نتیجه‌گیری و استفاده از پژوهش نیز به درستی صورت گیرد. اگرچه مقوله‌های انسان‌شناسی و معرفت‌شناختی روش‌شناسی پژوهش‌های روانی-تربیتی پیچیده و تخصصی است، یادگیری چگونگی فرایند پژوهش برای بررسی مسائل روزمرهٔ تعلیم و تربیت چندان دشوار نیست و هر معلم روان‌شناس علاقه‌مندی می‌تواند آن را بیاموزد.

با وجود سهولت نسبی و امکان اجرای پژوهش برای حل مسائل روزمرهٔ روان‌شناسی و تدریس و تربیت، تردیدی نیست که پژوهش‌های روانی-تربیتی گسترده، در مفهوم عمقی و تخصصی کلمه، مواجه با پیچیدگی‌ها و مشکلات است و مسلماً هر چه زمان می‌گذرد، همراه با پیشرفت علم، ضمن حل برخی از این مشکلات، مشکلات دیگری بروز می‌کند. این امر نباید تردیدی در مورد ضرورت استفاده از پژوهش‌های ساده و پیچیده برای حل مسائل روانی-تربیتی ایجاد کند، بلکه واقعیتی است که از طبیعت علم ناشی می‌شود که همواره با مسائل ناشناختهٔ تازه‌ای روبه‌رو می‌گردد. به بیان دیگر، از یک سو باید از دانش موجود در پژوهش‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی کاملاً استفاده کرد، از سوی دیگر باید با شناسایی و رفع مشکلات روش‌شناسی پژوهش افق تازه‌تری را پیش روی پژوهشگران گشود. راه رشد همهٔ علوم با بازنگری مداوم یافته‌های پیشین علمی و آزمون راهکارهای جدید حل مسئله، گشوده شده و می‌شود. ما باید همراه با قبول اهمیت و ضرورت پژوهش‌های روانی-تربیتی در حل مسائل کوچک و بزرگ روانی-تربیتی، در پی آن باشیم که در راهبردها و راهکارهای موجود در فرایند پژوهش‌های کنونی علوم تربیتی و روان‌شناسی بازنگری کنیم و ببینیم که چگونه می‌توان نگاهی وسیع‌تر و عمیق‌تر به این فرایند داشت و نکات تازه‌ای را ارائه نمود.

بررسی‌های ما نشان می‌دهد که جدا از اهمیت و ضرورت استفادهٔ مستمر از پژوهش، در حال حاضر پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی، به‌ویژه در مرتبهٔ ملی و محلی، دچار مشکلاتی است که باید برای حل آنها کوشش نمود (لطف‌آبادی، ۱۳۸۵). در این مورد، سه دسته مشکلات بنیادی، بیرونی، و درونی^۱ قابل توجه است. دستهٔ اول، یا مشکلات بنیادی،

1. Fundamental, external, and internal research problems

حاکمی از ضعف و خطاهای مربوط به بنیادهای نظری در حوزه‌های هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و نیز مشکلات مربوط به محدودنگری معرفت‌شناختی در پژوهش است. این مشکلات بنیادی، که یک مسئله جهانی نیز هست و در مرتبه ملی و محلی نیز به‌وفور دیده می‌شود، مربوط به بنیادهای نظری روش‌های پژوهشی کمی و کیفی و ترکیبی^۱ و مربوط به موضوع فلسفه علم^۲ و ارتباط آن با روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی است.

مشکلات دیگر (دسته دوم و سوم یا مشکلات بیرونی و درونی) که در پژوهش‌های کنونی شاهد آن هستیم، اساساً جنبه ملی و محلی دارد. دسته دوم، که به مشکلات بیرون از کار محققان و به مسائل عام اداره امور و محدودیت‌های علمی در جامعه مربوط می‌شود، از این قرار است: بدفهمی و کم‌توجهی تصمیم‌گیران و مدیران در موضوع پژوهش علوم انسانی، کمبود منابع علمی انسانی و کتابخانه‌ای در روان‌شناسی و علوم تربیتی، کمبود منابع مالی، و گروه‌بندی‌ها و برخی انحصارگری‌ها در مراکز پژوهشی و دانشگاهی از جمله در چگونگی تخصیص پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی و در رد و قبول طرح‌های پژوهشی. دسته سوم مشکلات، که از نوع مشکلات درونی و مسئله‌ای ملی و محلی است و ما در پژوهش اخیر خود با عنوان بررسی «روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی»^۳ و علوم تربیتی

1. Quantitative, qualitative, & mixed research methods

۲. فلسفه علم شاخه‌ای از فلسفه است که در پی شناخت ماهیت پژوهش علمی، جریان‌های مشاهده علمی، الگوهای بحث و بررسی علمی، روش‌های بازنمایی و محاسبه‌ای، پیش‌فرض‌های متافیزیکی، و ارزیابی زمینه‌های اعتبار آنها از دیدگاه معرفت‌شناسی است (روزنبرگ، ۲۰۰۵). در فلسفه علم در حل تاریخ آن دو حوزه مهم هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی مورد توجه بوده است. سؤال فلسفه علم در حوزه هستی‌شناسی (که غالباً با خود علوم همپوشی پیدا می‌کند) این بوده است که کدام مقوله‌ها را می‌توان به‌درستی در نظریه‌های علمی قرار داد و وجود هر یک از این مقوله‌ها به چه صورتی است. از لحاظ معرفت‌شناسی، فلسفه علم به تحلیل و ارزیابی مفاهیم عمومی و روش‌های مورد استفاده در مطالعه پدیده‌ها و مفاهیم و روش‌های اختصاصی در پژوهش‌های علوم معین پرداخته‌اند. به نظر ما، اکنون وقت آن است که مسائل فلسفه علم را به انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی نیز کاملاً ارتباط دهیم و افق تازه‌ای را در روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی بگشاییم.

۳. سه مقاله از این پژوهش هم‌اکنون به چاپ رسیده است (لطف‌آبادی، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ الف و ب). مقاله اول با عنوان «خرد مینوی در روش‌شناسی علمی برای پژوهش‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی در ایران» در فصلنامه علوم انسانی-اجتماعی حوزه دانشگاه (شماره ۴۹، زمستان ۱۳۸۵) به چاپ رسیده است. مقاله دوم با عنوان «کاستی‌های معرفت‌شناسی و روش‌شناسی در مقالات پژوهشی روان‌شناسی در ایران» در فصلنامه علوم انسانی حوزه دانشگاه (شماره ۵۰، بهار ۱۳۸۶) چاپ شده است. مقاله سوم با عنوان «بررسی روش‌شناسی پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران» نیز در ویژه‌نامه فصلنامه نوآوری‌های آموزشی (شماره ۲۰، پاییز ۱۳۸۶) به چاپ رسیده است. همین مقاله اخیر را در پایان این فصل و برای آشنایی خوانندگان با مسائل آموزش روش تحقیق در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکترای روان‌شناسی و علوم تربیتی در دانشگاه‌های بزرگ ایران ارائه کرده‌ایم.

در ایران به آن پرداخته‌ایم، به ضعف منابع و متون درسی، چگونگی تدریس روش تحقیق در دانشگاه‌های بزرگ کشور، و نیز کیفیت پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی مربوط است که در مجلات علمی کشور به چاپ می‌رسد. همچنین، بررسی‌های ما نشان می‌دهد که تعداد واحدها و سرفصل‌های تدریس روش تحقیق در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترای روان‌شناسی و علوم تربیتی برای پرورش محققان توانا و ماهر کفایت و جامعیت لازم ندارد.

نتیجه مشکلات سه‌گانه فوق این است که هر چند با تعداد قابل توجهی از پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی روبه‌رو هستیم، کیفیت پژوهش‌ها چنان نیست که انتظار داریم. بسیاری از مقالات علمی که منتشر می‌شود بنیادهای نظری آنها مخدوش است؛ بسیاری دیگر حاوی اطلاعاتی است که مسئله پژوهشی آن به روشنی بیان نشده است، هدف تحقیق روشن نیست، ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات روایی کافی نداشته است؛ کاستی‌های نمونه‌گیری و کمبود صلاحیت‌های حرفه‌ای پرسشگران و مصاحبه‌کنندگان و پردازش‌کنندگان اطلاعات به وفور در پژوهش‌ها دیده می‌شود؛ و گزارش‌های پژوهشی و مقالات برگرفته از تحقیقات قوت چندانی ندارد. وقتی که این یا آن مشکل پژوهشی در اکثر پژوهش‌ها و نتایج حاصل از آنها وجود داشته باشد طبیعی است که بسیاری از مقالاتی نیز که در مجلات علمی چاپ می‌شود می‌تواند حامل مشکلات مذکور باشد. این مشکلات در حدی است که می‌توان ادعا کرد وقتی مقاله‌ای در یک مجله علمی انتشار یابد الزاماً به معنای ارزش و اعتبار آن مقاله نیست.

مشکلاتی که برشمردیم هر چند واقعی است، در عین حال، نباید فراموش کرد که در طی نیم‌قرنی که از آغاز پژوهش‌های جدید در روان‌شناسی و علوم تربیتی ایران می‌گذرد پیشرفت‌های ارزشمندی نیز حاصل شده است و هر چه جلوتر می‌رویم دستاوردهای ارزشمندتری در پژوهش‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی کسب می‌کنیم. در عین حال، جا دارد که با احساس مسئولیت بیشتر و با نگرشی جدید و با کوشش و خلاقیت و شجاعت، وضع موجود را به وضع مطلوب نزدیک‌تر سازیم. کوشش ما در ادامه این فصل آن است که گام‌های اساسی در فرایند پژوهش در علوم تربیتی و روان‌شناسی را بازنگری کنیم و به‌ویژه کاستی‌هایی را که در برخی از گام‌های اساسی تحقیق مشاهده می‌شود آشکار نموده، راه‌حل‌هایی برای رفع آن کاستی‌ها ارائه کنیم.

گام‌های اساسی در فرایند پژوهش

گام‌های اساسی در فرایند پژوهش را به صورت‌های گوناگون می‌توان ارائه کرد. در گذشته، شرح و توضیح همین گام‌ها به عنوان «روش علمی تحقیق» به حساب می‌آمد (کرلینجر،^۱ ۱۹۷۲؛ لیدی و اورمراد،^۲ ۲۰۰۱). از این دیدگاه، چهار مرحله در گام‌های اساسی تحقیق شمرده شده است:

۱. تعیین مسئله که بیانگر تعریف هدف تحقیق نیز هست؛
۲. طرح پیش‌بینی (یا فرضیه) که اگر تأیید شود مسئله تحقیق حل شده است؛
۳. جمع‌آوری اطلاعات متناسب با پیش‌بینی (یا فرضیه) مذکور؛
۴. تحلیل و تفسیر اطلاعات برای اینکه ببینیم آیا می‌توان پیش‌بینی تحقیق را تأیید و مسئله پژوهش را حل کرد.

بسیاری دیگر از محققان (از جمله، بورگ و گال و بورگ،^۳ ۱۹۹۶؛ و کرسول،^۴ ۲۰۰۲) شش گام اساسی در فرایند پژوهش را به شرح زیر ارائه می‌کنند:

۱. بیان مسئله؛
 ۲. مطالعه پیشینه پژوهش؛
 ۳. مشخص کردن هدف و فرضیات و سؤالات تحقیق؛
 ۴. جمع‌آوری اطلاعات؛
 ۵. تحلیل و تفسیر اطلاعات؛
 ۶. گزارش و ارزشیابی تحقیق.
- در آثار روش تحقیق، که در کشور ما نیز ترجمه و اقتباس شده است (مثلاً نگاه کنید به شریفی، ۱۳۸۳؛ و خوی‌نژاد، ۱۳۸۳)، عموماً همین تقسیم‌بندی تأیید شده است و در پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی و گزارش‌های پژوهشی روان‌شناسی و علوم تربیتی نیز به عنوان معیار پذیرش علمی به حساب می‌آید. به نظر ما، این تقسیم‌بندی‌ها می‌تواند گسترش و بهبود یابد. مسئله اساسی این است که ببینیم با کدام نگرش بنیادی به فلسفه علم و روش‌شناسی پژوهش علمی و با کدام مقتضیات فرهنگی و ملی می‌توان نظری درست‌تر و جامع‌تر در مورد گام‌های اساسی فرایند پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی ارائه کرد. دو

1. Kerlinger

2. Leedy & Ormrod

3. Gall, Borg, & Gall

4. Creswell

تقسیم‌بندی کرلینجر و بورگ از فرایند پژوهش (که در بالا ارائه شد)، اساساً بر دیدگاه استقرارگرایی^۱ در فلسفه علم و بر روال پژوهش‌های کمی^۲ در روان‌شناسی و علوم تربیتی مبتنی است. به نظر ما این نگرش به پژوهش توأم با محدودنگری و کاستن‌گرایی^۳ است و نمی‌تواند در کشف و شناخت عمیق پدیده‌های پیچیده‌تر روانی-تربیتی به ما کمک کند. رویکردهای دیگری چون ساختن‌گرایی و پدیدارشناسی^۴ نیز، هر چند مبنای پژوهش‌های کیفی است و به شناخت عمیق‌تری از پدیده‌های روانی-تربیتی می‌پردازد، باز هم به دلیل آنکه بر فردی‌نگری و نسبی‌گرایی متکی است، با اصالت ارزش‌های متعالی و جاودانه مغایر است. بنابراین، اگر ما در مورد حیات آدمی و روان‌شناسی وی و در اهداف تعلیم و تربیت او به برخی ارزش‌های جهان‌شمول و جاودانه باور داشته باشیم، ضروری است که نشان دهیم دیدگاه‌های استقرارگرایی و تفسیرگری نمی‌تواند به‌مثابه تمام پایه‌های محکم و قابل اطمینان معرفت‌شناسی در پژوهش به حساب آید و جامعه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ایران به نگرشی نو و همه‌جانبه در روش‌شناسی پژوهش نیاز دارد.

در مقابل دو رویکرد فوق در فلسفه علم (یعنی رویکرد استقرارگرایی و رویکرد تفسیرگری) ما رویکرد دیگری را پیشنهاد کرده و نام آن را رویکرد خردگرایی مینوی و علمی^۵ گذاشته‌ایم. در این رویکرد، خرد و خردمندی را (به اقتباس از خوان پاسکال لیونه،^۶ ۲۰۰۰) به معنای دانش تعمقی و کیفیت استفاده از تجربه و احساس و دانش و اندیشه برای قضاوت

۱. inductivism یا استقرارگرایی رویکردی فلسفی در علم است که اصول و قوانین علمی و فرضیه‌سازی و استنباط درباره امور کلی را صرفاً حاصل نوعی از تفکر مبتنی بر مشاهده وقایع جزئی به حساب می‌آورد.

2. Quantitative research methods

۳. reductionism یا کاستن‌گرایی نوعی از نظریه است که به توصیف و تحلیل و تبیین موضوعی کاملاً پیچیده بر اساس پدیده‌ای ساده می‌پردازد. بحث اساسی ما این است که ماهیت پدیده‌های روانی-تربیتی بسیار عمیق‌تر و پیچیده‌تر از آن است که بتوان آنها را با روش‌های کاستن‌گرایی و با سطحی‌نگری روان‌شناسی رفتارگرایی و فلسفه استقرارگرایی (تحصلی و پساتحصلی) توصیف، تحلیل و تبیین کرد.

۴. constructivism and phenomenology ساختن‌گرایی (یا رویکرد پدیدارشناختی)، که گاهی تفسیرگرایی و طبیعی‌گرایی نیز نامیده شده، دیدگاهی است که طبق آن، مشاهده آن‌چنان خالص نیست که فارغ از علایق و ارزش‌های فرد باشد. از این دیدگاه، تحقیق علمی باید فهم همدلانه‌ای از افراد مورد مطالعه خود داشته باشد. این رویکرد مدافع روش‌های کیفی در تحقیق است (هوو Howe، ۱۹۸۸، صفحه ۱۵). این رویکرد، علوم روانی را از علوم طبیعی تفکیک می‌کند، معرفت را امری فردی و نسبی و وابسته به ارزش‌های فرد می‌داند، و باوری به معرفت و ارزش‌های فراگیر و جهانی و جاودانه ندارد.

5. Eternal and scientific approach to philosophy of science

6. Juan Pascual-Leone

درباره درست و نادرست، نیک و بد، و تشخیص شایسته از ناشایسته و حق از ناحق می‌دانیم. وقتی که خردمندی کیفیتی متعالی داشته باشد و به بررسی عقلانی و انتقادی و شهودی باورهای اساسی و تحلیل مفاهیم بنیادی این باورها پردازد آن را حکمت یا تفکر همراه با بصیرت قلبی یا خرد مینوی می‌نامیم.^۱ در این رویکرد فلسفی، بر سه مفهوم بنیادی دانش عینی، تفکر مفهومی و خردمندی، و منشأ و مقصد مینوی و متعالی روانی آدمی، تأکید می‌شود. بر چنین بستری است که روش‌شناسی و فرایند پژوهش‌های روانی-تربیتی را توضیح می‌دهیم و رهایی‌بخشی و رشد و تعالی روانی-تربیتی و پیشرفت فردی و اجتماعی را هدف پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی می‌دانیم.

از این دیدگاه، اگر بخواهیم برای سهولت فهم موضوع درباره توضیح فرایند تحقیق مثال بزنیم، می‌توان گفت که پژوهش علمی و آفرینش دانش همانند بنا کردن قصری است که باید در جایی مناسب، بر اساس مطالعات کامل، با طرح و نقشه دقیق، با مصالح بی‌ماند، به دست هنرمندان و فناوران و معماران چیره‌دست، به گونه‌ای محکم و استوار و زیبا و باشکوه بنا شود. برای چنین کاری، مقدمات زیر ضرورت دارد:

۱. تهیه زمین و جایگاه مناسب اولین و اساسی‌ترین کاری است که باید انجام دهیم، و در گام‌های بعدی برای چنین آفرینشی، باید راهکارهای درستی را دنبال کنیم.
۲. لازم است در مورد قصرهایی که دیگران ساخته‌اند مطالعات کافی انجام دهیم و تصویری روشن درباره ساختمانی که باید ساخته شود به دست آوریم. از این طریق می‌توانیم آگاهی کامل از راه و روش ساختن بناهایی از این نوع را که دیگران ساخته‌اند به دست آوریم.
۳. اهداف و مقاصد ساختن این بنا را باید دقیقاً تعیین کنیم.
۴. ضروری است طرح و نقشه‌ای دقیق و علمی و هنرمندانه فراهم کنیم.
۵. باید مطالعات کافی در مورد ابزارها و مصالح ساختمانی به عمل آوریم تا بتوانیم بهترین انتخاب را در هر یک از موارد داشته باشیم.
۶. باید مهندسین و معماران و هنرمندان و کارگزارانی مناسب انتخاب کنیم.
۷. برای اطمینان از پیشرفت کار و تناسب محاسبات و مصالح مورد نیاز، لازم است ماکت عملیاتی از ساختمان فراهم کنیم.

۱. رویکرد فلسفه خردگرایی مینوی و علمی، مفاهیم حکمت و خرد مینوی و تفکر همراه با بصیرت قلبی و مبانی آنها را در مقاله دیگری (لطف‌آبادی و نوروبی، ۱۳۸۵) به تفصیل توضیح داده‌ایم.

۸. باید مصالح ساختمانی درجه یک تهیه کنیم.
 ۹. مصالح ساختمانی را باید به درستی به کار گیریم و به صورتی مناسب جای دهیم.
 ۱۰. همچنین لازم است راه‌های مناسب را برای شناخته شدن و بازدید علاقه‌مندان از این قصر باشکوه دنبال کنیم.
- فرایند طراحی و اجرای یک پژوهش علمی بی‌شباهت به مثال فوق نیست. این فرایند ده‌گانه در پژوهش‌های روانی-تربیتی را به ترتیب زیر توضیح می‌دهیم:
۱. بیان مسئله بر پایه حکمت و دانش و بافت واقعیت. پژوهش علمی در علوم انسانی باید بر فلسفه علم و بر بنیادهای نظری روشن درباره هستی، انسان، معرفت، ارزش‌ها بنا نهاده شود. این همان زمین محکم و مناسبی است که گام اول و پایه آفرینش دانش در علوم انسانی است. متأسفانه در پژوهش‌های موجود از این مورد غفلت شده است. آگاهی و اندیشه روشن درباره مسئله پژوهش و بیان دقیق این مسئله درباره موضوع‌های اساسی‌تری که زیربنای آن مسئله‌اند، اولین گام در فرایند پژوهش است. برای مثال، اگر بخواهیم مقوله‌ای چون «خلافکاری» دانش‌آموزان دبیرستانی را که اساساً موضوعی رفتاری، حقوقی، اخلاقی و ارزشی است بررسی کنیم، لازم است که مفهوم «خلاف» و «خلافکاری» را بر اساس حکمت و خرد و اخلاق و فرهنگ و علم حقوق و دانش روان‌شناسی و واقعیت‌های عینی جامعه‌ای که چنین رفتاری در آن رخ می‌دهد بیان کنیم. با بنا کردن مسئله بر دیدگاهی حکیمانه، انسانی، بخردانه و علمی، می‌توانیم پژوهش خود را به گونه‌ای عمقی و همه‌جانبه آغاز کنیم.
 ۲. مطالعه و بررسی پیشینه‌های پژوهش. آگاهی کامل از پیشینه‌های پژوهشی موضوع و مطالعه و دستیابی به سؤالات بی‌پاسخ در موضوع و مسئله تحقیق برای پاسخگویی به آنها و شکستن مرزهای دانش موجود، گام دوم در پژوهش علمی است.
 ۳. بیان اهداف و مقاصد تحقیق و ضرورت انجام دادن آن و بهره‌مندی‌های ناشی از اجرای پژوهش، گام دیگری است که باید برداشته شود.
 ۴. طراحی و نقشه دقیق و علمی برای پژوهش در مسئله و موضوع تحقیق چهارمین گام در پژوهش است.
 ۵. تعیین شیوه‌های جمع‌آوری و ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات. تهیه ابزارهای لازم برای جمع‌آوری اطلاعات و چگونگی اقدامات مربوط برای دستیابی به اطلاعات کمی و کیفی معتبر و مناسب (که هر یک مختصات ویژه‌ای دارند)، گام پنجم در فرایند تحقیق است.

۶. تعیین آزمودنی‌ها و انتخاب و آموزش همکاران تحقیق. مشخص کردن نمونه آزمودنی‌های مورد مطالعه و انتخاب همکاران پژوهشی، اعم از مشاوران و متخصصان و عاملان جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق و آموزش و آماده کردن آنان، گام ششم در اجرای پژوهش است.

۷. اجرای مطالعه (پایلوت) برای اعتباربخشی تحقیق. مطالعه مقدماتی (پایلوت) را نیز می‌توان پیش از اقدامات اصلی برای جمع‌آوری اطلاعات کمی و کیفی انجام داد.

۸. جمع‌آوری اطلاعات. گام هشتم در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی آن است که اطلاعات کمی و کیفی به شیوه‌های مناسب و با استفاده از ابزارهای مناسب جمع‌آوری شود.

۹. سازمان دادن، پردازش، تحلیل، ترکیب، و تفسیر یافته‌ها. حاصل داده‌های پژوهشی باید به نحوی مناسب و بر حسب قوانین و قواعد معین تنظیم، تجزیه و تحلیل و ترکیب گردد. تجزیه و تحلیل اطلاعات باید به گونه‌ای مناسب توصیف، تبیین و نتیجه‌گیری شود و مقدمات لازم برای تدوین مقالات و گزارش‌های پژوهشی فراهم آید.

۱۰. تدوین گزارش تحقیق و ارزشیابی پژوهش. گام نهایی در تحقیقات روان‌شناسی و علوم تربیتی، تدوین گزارش و مقالات علمی-پژوهشی است برای ارائه در دفاع از پژوهش، کنفرانس‌های محلی، ملی و بین‌المللی و انتشار در مجلات علمی-پژوهشی تا همگان بتوانند از نتایج آن بهره‌مند شوند و زمینه تازه‌ای برای پژوهش‌های جدیدتر فراهم آید.

پیشنهاد می‌شود که محققان در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی گام‌هایی را که ذکر شد به دقت بردارند. همچنین، جا دارد اشاره کنیم که در تمام مراحل و از ابتدا تا انتهای تحقیق باید دقت و نظارت کنیم که خطایی صورت نگیرد و هر جا لازم است انعطاف‌پذیری نشان دهیم و به اصلاح کار بپردازیم.

ما در دو فصل این بخش از کتاب به صورتی مقدماتی به توضیح مفاهیم اساسی و فرایند پژوهش، و به پژوهش‌های کمی و کیفی در تحقیقات روان‌شناسی و علوم تربیتی پرداخته‌ایم تا زمینه‌های لازم برای مباحث پیشرفته‌تر در بخش بعدی کتاب فراهم آید.

ملاحظات انسانی و اخلاقی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی

مباحث مربوط به ملاحظات انسانی و اخلاقی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی که در آثار روش تحقیق مشاهده می‌کنیم عموماً دچار سطحی‌نگری و نقصان است و صرفاً

براساس رعایت حال نمونه‌های تحقیق در فرایند پژوهش، محرمانه بودن اطلاعات جمع‌آوری شده، و نقل قول دقیق و درست از تحقیقات دیگران و نام بردن آنان مطرح می‌شود. به نظر ما و از دیدگاه فلسفه خردگرایی مینوی و علمی در پژوهش‌های علوم انسانی، دیدگاه‌های انسانی و اخلاقی موجود در پژوهش‌های روان‌شناسی و تعلیم و تربیت، که عموماً ترجمه از زبان انگلیسی است و تمام و کمال در آثار روش تحقیق به زبان فارسی نیز وارد شده است، پاسخگوی تمامیت مسئله نیست. ما باید از موضع حکمت و خرد و انسانیت همه جوانب این مسئله را ملاحظه کنیم و موضوع را به بحث درباره بنیادهای نظری و فلسفه خردگرایی مینوی و علمی در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی مربوط سازیم.

در واقع، طرح مسائل اخلاقی بدون استوارکردن آنها بر مبانی هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی، ناقص خواهد بود. مسائل اخلاقی باید در چهار حوزه حکمت، خرد، فرهنگ و دانش عینی طرح و بحث شود تا بتوانیم با اطمینان درباره رابطه اخلاق با پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی سخن بگوییم. برای روشن شدن موضوع، به مفهوم اخلاق و جایگاه آن در پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی اشاره می‌کنیم.

مسئله اصلی این است که آدمی در طبیعت خود، همان‌گونه که گرایش به رشد و دانایی و زیبایی و کمال دارد، دارای گرایش اخلاقی نیز هست. در زندگی اجتماعی نیز توجه به مسائل اخلاقی و خوبی و بدی و تفکر و احساس و رفتار اخلاقی بخشی مهم از زندگی انسان است و هر کس انتظار دارد که با او چنان رفتار شود که مصلحت زندگی و سعادت اوست. در مرتبه روان‌شناسی فردی نیز تفکر و احساس و رفتار اخلاقی باعث آرامش و رضایت درونی می‌شود.

در این باره که اخلاق چیست، بزرگان دین و حکمت و دانش سخنان بسیار گفته‌اند. مثلاً سقراط معتقد بود که اخلاق عبارت از وحدت معرفت و فضیلت است و ارسطو، که نگرشی دنیامدار به امور داشت، اخلاق را وسیله رسیدن به خوشی و سعادت می‌دانست. هم در آموزش‌های دینی و فرهنگی و اجتماعی و هم در شرق و غرب عالم همواره، با توصیه‌های اخلاقی و تربیت اخلاقی مواجه بوده‌ایم. در تمام مذاهب جهان، امور اخلاقی با ایمان مذهبی همراه بوده است. در حال حاضر نیز اکثر مردم جهان باورهای مذهبی دارند و اصول اخلاقی مورد قبول آنان مرتبط به مذهب است. حتی در امریکای کنونی نیز در حدود ۹۷

درصد مردم به خداوند معتقدند و ۹۰ درصد آنان رفتار عبادی دینی نیز دارند (گالوپ و لیندزی، ۱۹۹۹؛ و پلوما و گالوپ،^۱ ۱۹۹۱). دینداری یکی از امور واقعاً مهم زندگی مردم است. آنان با انواعی از باورهای مذهبی (اعم از باورهای زرتشتی، هندویی، بودایی، کلیمی، مسیحی، اسلامی و...) زندگی می‌کنند که نگرش به خوب و بد و رفتار اخلاقی بخش مهمی از این باورهاست. در آموزه‌های اسلامی، شکوفا کردن فطرت توحیدی انسان (سوره روم، آیه ۳۰) و گسترش پایبندی مردم به اصول و ارزش‌های جاودانه اخلاقی (سوره قلم، آیه ۴ و تفسیر آن در مجمع الیان طبرسی) هدف بعثت دانسته شده است. در آیین کهن ایرانی نیز خواسته شده است که «با گمراهان و راستان و با آنان که کردار نیک و بدشان به هم آمیخته است، با درست‌ترین کردارها رفتار کنید» (بند ۱/۳۳ از سرود ششم گاتها). در انجیل نیز می‌خوانیم (متا، بند پنجم، آیات ۴۳ و ۴۴) که «شنیده‌اید که می‌گویند با دوستان دوست باش و با دشمنان دشمن. ولی من می‌گویم دشمنانتان را دوست داشته باشید و برای کسانی که شما را اذیت می‌کنند دعای خیر کنید».

حکیمان و مربیان بشری نیز درباره رفتار اخلاقی آموزش‌های دقیقی بیان کرده‌اند. اصل اساسی اخلاقی در جهان غرب این بوده است که «با دیگران چنان رفتار کن که می‌خواهی آنان با تو رفتار کنند» (اسپیلکا^۲ و همکاران، ۲۰۰۳). و حکمای ما نیز همیشه به همگان آموزش داده‌اند که «هر بد که به خود نمی‌پسندی بر کس مکن ای برادر من». کمک به دیگران، پیروی از عدالت، شفقت، بخشش، لطف، و نیکوکاری و امثال اینها در شمار آموزش‌های نیرومند اخلاقی است که عموم مردم به آنها پایبند هستند.

علمای تعلیم و تربیت و روان‌شناسان نیز نکات مهمی را در این زمینه برشمرده‌اند. از میان علمای تعلیم و تربیت، جان دیوئی بسیار بر اخلاقیات تأکید داشت و آموزش اخلاقی و شناختی را جوهر آموزش و پرورش می‌دانست. یکی از روان‌شناسان به نام دانیل هارت^۳ (۱۹۹۲، صفحه ۴۴)، ضمن تأکید بر اهمیت رشد اخلاقی، تعریف ساده‌ای از اخلاق دارد و می‌نویسد: اخلاقیات از یک سو نمایانگر فداکاری و گذشتن فرد از برخی منافع خود به سود مصالح دیگران است و از سوی دیگر، در پیش گرفتن خردمندانه‌ترین راهی است که دستیابی به مصالح روشن‌بینانه فرد را ممکن می‌سازد.

1. Gallup Lindsay Poloma

2. Spilka

3. Daniel Hart

بر خلاف آنچه تمام ادیان و حکما و مربیان بشری در مورد جاودانگی خیر و ضرورت باور و رفتار اخلاقی گفته‌اند، شاهدیم که فلاسفه تحصلی و پساتحصلی و تجربه‌گرایی در یکی دو قرن اخیر (که پژوهش‌های روان‌شناسی و تعلیم و تربیت نیز بر اساس همین نوع از فلسفه‌ها شکل گرفته‌اند) آن آموزش‌ها را نادیده گرفته‌اند و به مفهوم اخلاق صرفاً در مرتبه قرارداد اجتماعی توجه کرده و نسبی‌گرایی مطلق در خوبی و بدی و رعایت قوانین و قواعد اجتماعی را جایگزین باور به جاودانگی خیر کرده‌اند.

در میان اکثر پژوهشگران علوم انسانی و در محافل دانشگاهی روش تحقیق روان‌شناسی و تعلیم و تربیت نیز همین نگرش‌های نسبی‌گرایی و تجربه‌گرایی به عنوان پیش‌فرض‌های مسلم علمی پذیرفته شده است. در روش‌شناسی تحقیق مبتنی بر دیدگاه‌های تحصلی و پساتحصلی و ساختن‌گرایی و پست‌مدرنیستی نیز آموزه‌های اخلاقی جاودانه کنار نهاده شده و هر گروهی از خود نظری دارد و چیزی را جایگزین اخلاق کرده است.

در این ناهماهنگی دیدگاه‌های متفاوت و متعارض نوگرایی و پسانوگرایی،^۱ انجمن‌های روان‌شناسی و پژوهش‌های تربیتی در امریکا و برخی کشورهای غربی سعی کرده‌اند بر اساس مصوبه‌های قانونی و حقوق شهروندی در جوامع خود، ضوابطی را برای پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی طراحی و تصویب کنند. این ضوابط اساساً برگرفته از مصوبه‌های انجمن‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی در امریکا و انگلیس [شامل معیارهای اخلاقی «انجمن امریکایی پژوهش در علوم تربیتی» (استرایک و همکاران، ۲۰۰۲)^۲ اصول اخلاقی روان‌شناسان و ضوابط رابطه گرفتن که «انجمن روان‌شناسی امریکا»^۳ (۲۰۰۳) ارائه کرده، منشور اخلاقی «انجمن مردم‌شناسی امریکا»^۴ (۱۹۹۸)، معیارهای ارزشیابی برنامه که «کمیته مشترک بررسی هنجارها در ارزشیابی آموزشی»^۵ (۱۹۹۵) ارائه کرده، و جامعه روان‌شناسی انگلیس^۶ (۱۹۹۳)] است.

1. Modernism and post-modernism

2. Ethical Standards of the American Educational Research Association (AERA), (Strike et al).

3. Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct, American Psychological Association (APA).

4. Code of Ethics, The American Anthropological Association (AAA).

5. Program Evaluation Standards of the Joint Committee on Standards for Educational Evaluation.

6. British Psychological Society (BPS).

بنا به نوشته کلارک کارتر^۱ (۱۹۹۸، صفحات ۱۲ تا ۱۷)، محقق باید در کار پژوهشی خود برخی ضوابط اخلاقی را راهنمای خویش قرار دهد. برخی از این اصول به رفتار با شرکت‌کنندگان در تحقیق مربوط می‌شود. برخی دیگر درباره نحوه رفتار با سایر محققان و نویسندگان آثار علمی روان‌شناسی و علوم تربیتی است. این ضوابط اخلاقی به سه مرحله برنامه‌ریزی، اجرا و گزارش تحقیق مربوط می‌شود. در تمام این مراحل، محقق باید مخاطرات و ناراحتی‌های احتمالی را که ممکن است برای شرکت‌کنندگان در پژوهش پیش آید به حداقل برساند. این ضابطه اخلاقی در مورد تحقیقاتی که به گروه‌های ویژه مربوط می‌شود حساسیت بیشتری دارد.

یکی از ضوابط اخلاقی در اجرای تحقیق، آن است که کار پژوهشی محقق باید در محدوده صلاحیت‌های او باشد. او باید با بیان موضوع تحقیق خود برای شرکت‌کنندگان و با ارائه اطلاعات کامل درباره تمام مخاطرات و ناراحتی‌های احتمالی این تحقیق برای آنان، موافقت یکایک آنان را برای مشارکت در پژوهش به دست آورد. محقق باید ضمن احترام کامل به شرکت‌کنندگان در تحقیق، به گونه‌ای رفتار کند که آنان بدانند که حق دارند از شرکت در تحقیق خودداری کنند. همچنین، او باید برای شرکت‌کنندگان در تحقیق توضیح دهد که در اجرای تحقیق نیز در هر زمان که بخواهند می‌توانند به همکاری خود ادامه ندهند. ضابطه دیگر این است که محقق باید به شرکت‌کنندگان در تحقیق اطمینان بدهد که هدف او از اجرای تحقیق کسب اطلاع از عملکرد فردی آنان نیست، بلکه در پی آن است که وضعیت عمومی افراد را مطالعه کند. آنان همچنین باید اطمینان داشته باشند که اطلاعاتی که به محقق می‌دهند کاملاً محرمانه خواهد ماند و به کسی داده نخواهد شد.

در گزارش یافته‌های تحقیق، محقق باید کاملاً امانتدار باشد و یافته‌های پژوهشی خود را کم یا زیاد نکند. محرمانه بودن اطلاعات و حفظ این اطلاعات، به خصوص وقتی که مربوط به افراد گروه‌های ویژه است، اهمیت اساسی دارد. سایر ضوابط اخلاقی تحقیق درباره دیگر محققان و آثار علمی آنان است. کسی حق ندارد حاصل کار دیگران را به نام خود قلمداد کند. در مواردی که محقق هنوز نتیجه مطالعات خود را منتشر نکرده است لازم است برای نقل قول از آن مطالعات از وی کسب اجازه شود. اسامی همکاران تحقیق باید در گزارش پژوهشی آورده شود. روش بهتر آن است که در آغاز گزارش از آنان تقدیر و تشکر شود.

1. Clark-Carter

بدون تردید آموزه‌های اخلاقی فوق در پژوهش‌های روان‌شناسی و تعلیم و تربیت دارای اهمیت و ضرورت است. در عین حال می‌توان گفت که ما ایرانیان، بر اساس فرهنگ و حکمت و خرد ایرانی و با توجه به مفاد اعلامیه‌های جهانی حقوق انسانی، می‌توانیم آموزه‌های اخلاقی جامع‌تری را ارائه کنیم. مسئله اساسی آن است که پژوهش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی اولاً باید در همه حال به شأن و کرامت و حقوق انسانی همگان توجه کامل داشته باشد و اصل بنیادی «لقد کرّمنا بنی آدم» را معیار خدشه‌ناپذیر تمام اندیشه‌ها و برنامه‌ها و اقدامات خود بدانند. دوم آنکه این پژوهش‌ها باید بر اساس اولویت‌های درجه اول و اصلی‌ترین نیازهای روانی-تربیتی کشور و مردم صورت بگیرد. سوم آنکه هر پژوهش روانی-تربیتی باید اصل رهایی‌بخشی و سعادت و بهبود زندگی گروه‌های گوناگون اجتماعی و فرهنگی را که نیاز به کمک‌های روانی-تربیتی دارند اساس کار خود قرار دهد. چهارم آنکه ما باید همانند بزرگان خردمند و فرهیخته ایرانی، پژوهش‌های علمی را تکلیف اساسی معنوی برای دستیابی به حقیقت و دانایی و توانایی و بهبود زندگی تلقی کنیم. براساس چنین زمینه‌هایی می‌توانیم آموزه‌های اخلاقی پژوهشی را که انجمن‌های بزرگ جهانی روان‌شناسی و علوم تربیتی در امریکا و اروپا ارائه کرده‌اند بازنگری و تکمیل و رعایت کنیم.

حال شما می‌توانید از خود بپرسید که معلم مورد بحث ما، آقای طالبی، در طرح اقدام‌پژوهی شناخت و حل مسئله جوانان آن دبیرستان با کدام مسائل اساسی اخلاقی مواجه است و چگونه باید این مسئله پیچیده را حل کند. شما در این مورد چه نظری دارید؟

دانش و مهارت‌های قبلی مورد نیاز برای اجرای پژوهش

دانشجوی مورد بحث، آقای طالبی، پیش از آنکه به طرح پژوهش مورد نیاز آن دبیرستان بپردازد با این سؤال مواجه است که تا چه میزان در مطالعه و ارزشیابی پژوهش‌های روانی-تربیتی و در اجرای مستقل پژوهش علمی مهارت دارد. او البته می‌داند که در هر پژوهش چه گام‌هایی را باید برداشت، اما به این نیز واقف است که این میزان از دانش‌پژوهشی کفایت اجرای پژوهش دقیق علمی را ندارد. حال باید از خود پرسیم که افرادی چون آقای طالبی، برای آنکه بتوانند پژوهش‌های ثمربخشی را سازمان‌دهی و اجرا کنند، علاوه بر دانش روان‌شناسی و علوم تربیتی و مهارت‌های روش تحقیق به چه دانش‌ها و مهارت‌های دیگری نیازمندند.

برخی ویژگی‌های شخصیتی، مثلاً عشق و علاقه و جستجوگری برای کشف و حل مسئله، ویژگی‌های روشنفکری و پیشینه مطالعاتی در مسائل فلسفی و فرهنگی و اجتماعی، توانایی‌های زبانی و قدرت نوشتن گزارش‌ها و مطالب علمی، علاقه به روان‌شناسی و تعلیم و تربیت و بهبود زندگی روانی-تربیتی مردم، تیزهوشی و برخورداری از فراخوانی کافی در توجه، التزام به کار و پی‌گیری خستگی‌ناپذیر برای رسیدن به هدف، توانایی نظم دادن به اندیشه‌ها و برخورداری از ساختارهای مفهومی مناسب در حوزه‌های پژوهشی مورد نظر، و چگونگی استفاده از منابع علمی در کتابخانه‌ها و سایت‌های علمی اینترنت را می‌توان پایه‌های مهم برای نوآوری پژوهشی و آفرینش دانش به حساب آورد.

آنچه مسلم است اینکه شاید دانشجویان ما در زندگی گذشته علمی و روشنفکری خود شرایط لازم را برای دستیابی به همه دانش‌ها و مهارت‌های مذکور نداشته‌اند، اما این ویژگی‌ها را می‌توان کسب کرد. اینکه دانشجوی روان‌شناسی یا علوم تربیتی در یکی از مقاطع تحصیلی پذیرفته شده نشانه روشنی است که او دارای تیزهوشی و انگیزه و علاقه برای پیشرفت علمی است. چنین دانشجویی اگر تاکنون فرصت کافی برای مطالعات پایه‌ای نداشته است، این امر با برنامه‌ریزی مناسب و پی‌گیری قابل وصول است.

دانشجوی مورد بحث، آقای طالبی، در مدت تحصیل در دوره کارشناسی روان‌شناسی و کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، چندین تکلیف کتبی درسی، یک پژوهش انفرادی در پایان دوره لیسانس، و چند پژوهش مروری برای ارائه در کلاس‌های درسی فوق لیسانس نوشته است. در حین انجام دادن این کارها چگونگی مطالعات کتابخانه‌ای و استفاده از سایت‌های اینترنتی و نظم دادن به اندیشه‌ها و یادداشت‌های خود را فرا گرفته است. او همچنین، خصال ویژه دیگری نیز دارد و علاوه بر مطالعه دقیق درس‌های دوره دبیرستان و فراگیری درس‌های عمومی و پایه، به دلیل ویژگی‌های علمی و روشنفکری، از هر فرصتی برای مطالعه کتب تاریخی و فلسفی و علمی و ادبی و هنری استفاده کرده است.

آقای طالبی را می‌توان دانشجویی جستجوگر و اهل مطالعه دانست. او کتاب‌های اصیل دینی را به دقت خوانده است. همچنین، یک دوره کامل از تاریخ جهان، یک دوره کتاب‌های تاریخ ایران باستان، کتاب‌های تاریخ ایران قبل و بعد از اسلام، یک دوره تاریخ تمدن، یک دوره تاریخ ادبیات در ایران، کتاب‌های سیر فلسفه در ایران، سیر حکمت در اروپا، تاریخ فلسفه غرب، سه جلد کتاب تاریخ فلسفه در اسلام، هشت جلد شرح مشنوی، شاهنامه فردوسی و دیوان حافظ و سعدی و نظامی و ناصر خسرو و ده‌ها کتاب دیگر را به دقت مطالعه کرده است. آقای طالبی